

DOI mics2020.11.091

УДК 902«Черняхів-Синтана-де-Муреш»

Оксана Гопкало,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту археології НАН України
oksana_horkalo@iananu.org.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3611-2800>

Тетяна Рудич,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту археології НАН України
rudich@iananu.org.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3396-504X>

ПТАШИНІ ЯЙЦЯ З ПОХОВАНЬ КУЛЬТУРИ ЧЕРНЯХІВ – СИНТАНА-ДЕ-МУРЕШ

У роботі проаналізовано дані по одній із груп зооархеологічного матеріалу, а саме – щодо яєць птахів, із поховань культури Черняхів – Синтана-де-Муреш. Пташині яйця трапляються в 111 поховальних комплексах, що становить 2 % загальної кількості введених у науковий обіг поховань культури. У похованнях представлені яйця різних видів птахів, однак переважають курячі. Кількість їх у похованнях коливається від одного до 12, місце розміщення у просторі могили не уніфіковано. Яйця знайдено у похованнях жінок і чоловіків різних вікових груп, але найбільше – у дитячих похованнях. Звичай класти яйця до поховань був поширений у всьому культурному ареалі, однак найбільше їх виявлено в Північному Причорномор'ї. Очевидно, із цим регіоном пов'язано виникнення цієї традиції у черняхівському середовищі. Яйця зафіксовано в могилах від другого етапу існування культури. Найменша їх кількість – у похованнях із західним орієнтуванням, які вважають більш пізніми. У більшості випадків (97 %) яйця знаходять у похованнях із північним орієнтуванням, тому їх не розглядають як частину християнської атрибутики.

Традиція класти яйця до поховань, найімовірніше, прийшла з античного середовища, де їх здавна залишали на некрополях. Найбільше яєць у могилах черняхівської культури знайдено саме в регіонах, що межують з античним світом, і там, де у складі населення культури були елліни. Можливо, яйця були не лише напутньою їжею, а й мали певне змістове навантаження (для очищення і як апотропей). Яйце в античному світі було пов'язане з ідеями відродження, безсмертя та воскресіння (через культури Діоніса та Асклепія), які, вочевидь, були затребувані в суспільстві того часу.

Ключові слова: римський період, культура Черняхів – Синтана-де-Муреш, поховальний обряд, пташині яйця.

Культура Черняхів – Синтана-де-Муреш (далі – культура ЧСМ) являла собою досить складне етно-культурне утворення. Вона була поширена на значній поліетнічній території, що охоплює частину земель сучасної України, Молдови та Румунії. До цієї культури належали вихідці з різних етнічних груп: германці, пізні скіфи, сармати, елліни, люди, які мали витоки в культурах Центральної Європи, балти, та, можливо, слов'яни¹. Представники цих народів зробили різний внесок як у формування культури загалом, так і такого її елемента, як поховальний обряд. Позаяк культура була поліетнічною та проіснувала за археологічними мірками досить недовгий час, уніфікації поховального обряду не відбулося. Паралельно використовували кремацію, інгумацію з різними типами поховальних споруд, різною орієнтацією померлого в могилі, з інвентарем або без нього, з напутньою їжею або без неї. У низці випадків окремі деталі поховального обряду

можна пов'язати з конкретними територіями та спробувати з'ясувати їхні витоки в окремих культурних та етнічних групах. Досить перспективним у цьому плані нам видається, окрім іншого, аналіз решток рослинного та тваринного походження з поховання, які можуть нести інформацію щодо господарчої діяльності популяції, соціального статусу померлої людини, віддзеркалювати релігійні уявлення певної групи.

Тваринні рештки здебільшого традиційно розглядають як напутню їжу для небіжчика або жертвоприношення, однак вони цілком можуть мати й інше значення: бути тваринами супроводу в потойбічний світ і засобом пересування (коні), домашніми улюбленцями, вартовими, які контролюють межу між світами або охороняють могилу (собаки)².

Інколи з'ясувати змістове навантаження рослинних і тваринних решток у похованнях важко, а інколи вони мали декілька функцій.

¹ Магомедов, Б. (2001). *Черняховская культура. Проблема этноса*. Люблин: Издательство университета Марии Кюри-Склодовской; Рудич, Т. (2014). *Населення Середнього Подніпров'я 1–2 тисячоліття за матеріалами антропології*. Київ: ІА НАНУ.

² Гопкало, О., & Рудич, Т. (2017). Тварини на могильниках культури Черняхів – Синтана-де-Муреш. В А. В. Скиба, & С. А. Горбаненко (Ред.), *Європейська археологія I тисячоліття н. е. Збірник наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко* (с. 75–86). Київ: ІА НАНУ.

Останнє цілком можливо і у випадку з пташиними яйцями у могилах культури ЧСМ.

Напутня їжа. Рештки напутньої їжі рослинного та тваринного походження віддавна фіксують у поховальній обрядовості низки археологічних культур різних хронологічних зрізів і територій. Їжа рослинного походження, як правило, зберігається погано. У кращому випадку знаходять шкаралупу горіхів, насіння яблук, груш, винограду, пінії, фініки, рештки їстівних каштанів, зерна злаків. Перспективним є біохімічний аналіз стінок посуду з поховань, але на сьогодні можливості його проведення обмежені. Щодо виробів із борошна частину інформації взагалі може бути втрачено, а надто якщо вони були не в посуді, а загорнуті в тканину. Наприклад, із писемних джерел відомо, що в античному середовищі була традиція поміщати у поховання медовий коржик, який небіжчик мав віддати багатоголовому псу Керберу (Церберу), що охороняє вхід до підземного царства. Однак такий делікатний продукт майже не має шансів зберегтися у похованні³.

Що ж до їжі тваринного походження, то з найбільшою імовірністю можна говорити про неї, якщо у похованні знайдено фрагменти кісток тварин, посуд і ножі, а також яйця. Наявність ножів і, меншою мірою, посуду свідчать про те, що це радше рештки саме напутньої їжі, а не жертвоприношення бо-

гам. Так, збереглися письмові дані про принесення тварин народами Європи у жертву богам в римську добу, однак інформації про те, що у цьому процесі використовували столові прибори, немає.

Яйця у похованнях черняхівської культури, як правило, добре фіксуються, однак через агресивні ґрунти або порушення могил, що на могильниках черняхівської культури трапляється досить часто, фрагменти яєчної шкаралупи може бути знищено.

У роботах, які присвячені черняхівському поховальному обряду, згадано про м'ясну їжу як одну з його характерних ознак⁴. Найдокладніше цей компонент поховального обряду проаналізувала Г. Ф. Нікітіна, яка визначила, що рештки тварин у черняхівських могилах були призначені саме для заупокійної їжі, а не жертвоприношень або культу тварин; окреслили видовий склад тварин та їх кількісний розподіл із переважанням дрібної рогатої худоби, свійських птахів та яєць; описала можливе розташування м'ясної напутньої їжі в могилі; визначила відсоток поховальних комплексів із м'ясною їжею в могилі, а також частку поховальних комплексів із м'ясною їжею на найбільш повно розкопаних пам'ятках; розглянула завершення використання цієї традиції у похованнях, орієнтованих на захід⁵.

³ Русяєва, А. (1985). *Словник античної міфології*. Київ: Наукова думка.

⁴ Симонович, Э., & Кравченко, Н. (1983). *Погребальные обряды племен черняховской культуры*. Москва: Наука.

⁵ Никитина, Г. (1985). *Систематика погребального обряда племен черняховской культуры*. Москва: Наука, табл. I, I а, рис. 21.

⁶ Базу даних черняхівських поховань створено Г. Ф. Нікітіною та доповнено О. В. Гопкало.

⁷ Рудич, Т. (2016). Антропологічний склад населення черняхівської культури Поділля. *Oium*, 5, 107–115.

Джерельна база. База пам'яток черняхівської культури за останні роки істотно поповнилася та містить дані про приблизно 7 тисяч захоронень, але ми в цій роботі оперуємо опублікованими даними стосовно 5600 поховань ⁶.

У похованнях культури ЧСМ рештки тварин наявні у 641 могилі (11,4 % загальної кількості поховань). Переважну більшість кісткових решток тварин зафіксовано в інгумаціях, що становить 572 випадки (88 %).

Яйця або яечну шкаралупу знайдено у 111 комплексах культури ЧСМ, що становить 2,0 % поховань. Однак потрібно зазначити, що інформація стосовно яєць походить лише із поховань за обрядом інгумації. Після кремацій, які проходять, як правило, за температури від 400 до 900 градусів (здебільшого 600–900) яєчна шкаралупа не зберігається, а тому не дивно, що під час опрацювання матеріалів із кремацій її не фіксують ⁷.

Із 111 поховань черняхівської культури у 47 випадках (40 %) у могилах знайдено лише яйця, залишків м'ясної їжі немає. Кількість яєць може істотно коливатися від одного до 12: 2 – Бережанка, 8 – Нагірне 62, 5 – Маслове 83, не менше ніж 10 – Фурманівка 22, 11 – Барча 96, 10–12 (?) – Каборга 10.

Видова належність і сировинна база. Фіксуючи рештки яєчної шкаралупи, автори звітів не завжди надавали інформацію

про те, яким саме птахам належали ці яйця. Найчастіше це пов'язано з поганою збереженістю матеріалу, а в окремих випадках – із неможливістю залучити до аналізу зооархеологів.

Тим не менш, можна стверджувати, що яйця належать різним видам птахів. У звітах згадано переважно курячі, однак є й гусячі (2 – Ізвоаре VIII, Мелеешть 27, Нагірне 75).

У будь-якому випадку, видову належність яєць мають визначати фахівці, особливо це стосується яєць диких птахів. Останні гніздяться та відкладають яйця у певний, досить нетривалий відтинок року, тож дослідження цієї обставини також дало би змогу уточнити час здійснення поховання. Окрім того, й мізерна частка поховань із приношенням пташиних яєць, ймовірно, обумовлена цим чинником.

Припускаємо, що видова належність птаха, яйця якого були використані у поховальній церемонії, не мала значення для тих, хто здійснював обряд поховання. Імовірно, курячі яйця були доступнішими упродовж року, тож саме тому їх частіше використовували у поховальних обрядах. Потрібно проаналізувати статистично достовірну інформацію щодо відсотка кісток птахів різних видів серед зооархеологічного матеріалу з поселень черняхівської культури та порівняти відсоток курей і водоплавних птахів

⁸ Ledogar, S., Karsten, J., & Sokhastskyi, M. (2017). Birds in burials: the role of avifauna in Eneolithic Tripolye mortuary rituals. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11.

⁹ Kovalchuk, O., & Gorobets, L. (2016). Fish and Birds in the Trypillya Economy and Culture (5.4–2.7 kya BC): Evidence from Ukraine. *International Journal of Osteoarchaeology*, 26/5.

¹⁰ Perry-Gal, L., Erlich, A., Gilboa, A., & Bar-Oz, G. (2015). Earliest economic exploitation of chicken outside East Asia: Evidence from the Hellenistic southern Levant. *Proc. Natl. Acad. Sci.*, 112 (32), 9849–9854.

¹¹ Тайлор, Э. (1989). Первобытная культура. Москва: Издательство политической литературы.

¹² Цезарь, Г. (2011). Записки о войне с галлами. (Кн. 1). Москва: Университет Дмитрия Пожарского.

(качок та гусей), а також кісток диких птахів у різних регіонах культури. Однак, на жаль, на сьогодні основну інформацію ми отримуємо переважно з публікацій, присвячених могильникам культури ЧСМ, а вона є досить обмеженою.

Пташині яйця, як уже згадано, зафіксовано у 111 похованнях черняхівської культури, у низці випадків їх визначено саме як курячі. У 48 випадках (43 %) знайдені самі яйця, у решті – яйця разом з іншими тваринними кістками.

Кури. Одомашнення курей почалося в VI тисячолітті до н. е. в Південно-Східній Азії. В Європі вони з'явилися досить давно. У Східній Європі, зокрема на території сучасної України, імовірно, у трипільській культурі ⁸, достовірно – в городсько-усатівській культурі, тобто 5,4–2,7 тисячі років до н. е. ⁹ Однак так звана господарська експлуатація курей, принаймні на Близькому Сході, почалася тільки в елліністичний період (IV – II ст. до н. е.) ¹⁰.

В античний час зображення курей і півнів (переважно останніх) на кераміці відомі від часів архаїки. Є знахідки теракотових статуєток та геми з малюнками цих птахів. Наявність курей добре зафіксовано за кістковим матеріалом з античних пам'яток Північного Причорномор'я, Аттики та Східної Греції. Цих птахів за бажання можна було легко

перевозити навіть на досить значні відстані, що сприяло їх поширенню у римському світі. Інколи це було пов'язано з релігійними потребами, наприклад, в обозах римської армії завжди були кури, на яких гадали авгури ¹¹.

Ще на межі нової ери Цезар писав, що у галів є кури та гуси, однак вони не вживають їх у їжу, бо це вважають гріхом, а тримають для розваг ¹². У Давньому Римі півнів подеколи доглядали як домашніх улюбленців.

А от у груп степових кочовиків – скіфів та сарматів (останні присутні у складі населення черняхівської культури) – кури та качки, певна річ, не становили вагому частину раціону. Вживали у їжу хіба що упольованих водоплавних птахів, а яйця знімали з гнізд диких птахів. Втім, у культурі ЧСМ пізні скіфи і сармати являли собою еллінізоване населення, частка якого не була значною.

Гуси та качки. Гусей здавна розводили на півдні Європи, це єдиний свійський птах, про якого згадує Гомер. За легендою, саме крик гусей із храму Юнони на Капітолії врятував у 364 р. Рим. Гусей вживали у їжу, а інформація про ціни на гусятину містилася навіть в едікті Діоклетіана 301 р., що регулював ціни. До слова, гусятину (особливо печінка) коштувала значно більше, ніж свинина.

Сьогодні важко відповісти, яку частку складали гуси та качки в раціоні народів

¹³ Белявец, В. (2016). Насельніцтва вельбарської культури у гістори-ко-культурному развіцці земель Беларусі рубежу 2–3 – початку 5 ст. н.э. *У Славяне на території Беларусі в догосударственный период*. (Кн. 1). Минск: Беларуская наука.

Центральної та Північної Європи за римських часів; що становило більший інтерес для мешканців цих земель: гусяче м'ясо чи пір'я, свійських чи диких птахів. Знахідки решток крил гусей на окремих могильниках пшеворської культури цілком можуть бути пов'язані не лише з традиціями саме напутньої їжі, а й з іншими ритуальними практиками.

Кістки курей і гусей зафіксовано також у кістковому матеріалі з пам'яток вельбарської культури, яку пов'язують із германцями та черняхівською культурою, але там вони не становлять масового матеріалу ¹³.

На пам'ятках культури ЧСМ гусяче яйце згадано у похованні Мелешть 27, рештки гуся або качки – в Белцата 51, на пам'ятках з південно-західної частини ареалу. Втім, питання, яким саме птахам належали ці рештки, свійським чи диким, залишається відкритим.

Територіальний аспект. Пташині яйця знайдено у похованнях у всьому ареалі культури ЧСМ, зокрема, на Нижньому Дніпрі (Гаврилівка), у Північному Причорномор'ї (Каборга, Кам'янка-Анчекрак, Коблеве, Городок, Нагірне, Ранжеве, Фурманівка), в Молдові (Денчень), Румунській Молдові (Барча, Бирлад–Валя-Сяке, Лецкань, Міхелешень), Бессарабії (Мелешть, Слобозія-Кишкерень), на Буковині (Одая), Поділлі (Бережанка, Зая-

чівка, Курники, Чернелів-Руський), на Правобережжі (Велика Бугаївка, Журавка, Маслово, Рижавка) та Лівобережжі (Жовнине, Успенка, Війтенки) Лісостепової України.

Попри те, що яйця трапляються в похованнях культури майже на усій її території, найбільше їх сконцентровано у південних і південно-західних пам'ятках. Тобто вони переважали у групах, що перебували в зоні контактів з античним світом. Тож можна припустити, що саме з цього регіону почала поширюватися ця традиція.

Хронологічний аспект. Відсоток поховань із яйцями птахів, найпевніше, коливався у межах культури на різних хронологічних зрізах.

У вужче датованих комплексах яйця фіксують від другої фази відносної хронології черняхівської культури (Каборга 21), тобто, напевно, практика поміщати їх у могилу поширилася не відразу, не з моменту виникнення черняхівської культури.

У західноорієнтованих похованнях, які вважають більш пізніми, яйця наявні лише у поодиноких випадках, очевидно, ця традиція добігала кінця. Якщо західноорієнтовані поховання пов'язані з поширенням християнства, то ідея покласти пташине яйце, яке в історичній перспективі буде пов'язано з християнською символікою, в могилу, не була популярною.

Статеві-віковий розподіл поховань культури ЧСМ із пташиними яйцями. Пташині яйця знайдено в похованнях дорослих і дітей, у 113 поховальних комплексах, два з яких – парні (містили поховання дорослого і дитини). 55 (49 %) належали дорослим, 42 (37 %) – дітям, 16 (14 %) не визначені.

Поміж дитячих поховань більшість (33 із 42) належала дітям першого дитячого віку, *Infantis I*, що зумовлено, по-перше, високою дитячою смертністю. По-друге, дитячі поховання руйнували доволі рідко, тому краще збереглися такі крихкі речі, як яйце.

Із 55 поховань дорослих статей визначено у 33 випадках: 12 поховань (11 %) належало чоловікам; 21 поховання (19 %) – жінкам. Вік похованих визначено у 21 випадку: *Juvenis* (2), *Adultus* (7), *Maturus* (11), *Senilis* (1). Представлені усі вікові групи, але найбільше пташиних яєць знайдено у могилах людей зрілого віку (*Maturus*), що загалом збігається з віковою структурою черняхівських популяцій.

Отже, за нашими даними, черняхівські поховання, які містили пташині яйця, здебільшого (56 %) належали дітям та жінкам. У роботах із зооархеології північних римських провінцій висловлено думку про зв'язок приношень напутньої їжі, зокрема курятини, із жіночими похованнями¹⁴, а також протилежні погляди – що такого зв'язку немає¹⁵. Це питання є дискусійним¹⁶.

Місце пташиних яєць у просторі могили. Пташині яйця у похованнях лежать у різних місцях, здебільшого у місцях для покладання приношень (посуду та/або м'ясної їжі). Про те, що суворої регламентації у розташуванні напутньої їжі у похованні не простежується, писала свого часу Г. Ф. Нікітіна¹⁷. Кістки тварин зафіксовано у всіх 20 зонах, які виділила дослідниця (рис.).

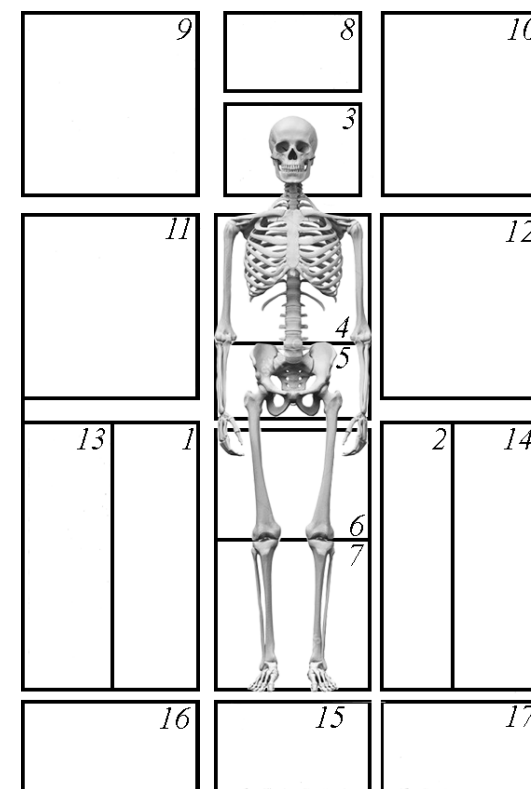

Рис. Зони розташування інвентарю в похованні за Нікітіною (Никитина, Г. (1985). Систематика..., рис. 4).

¹⁴ Martin-Kilcher, S. (1976). *Das römische Gräberfeld von Courroux im Berner Jura (Basler Beiträge zur Urund Frühgeschichte 2)*. Derendingen.; Wahl, J., & Kokabi, M. (1987). *Osteologische Untersuchungen und den im Rosgartenmuseum aufbewahrten spätrömischen Skelettresten aus Konstanz. Fundberichte aus Baden Württemberg*, 12, 456-461.

¹⁵ Lauwerier, R. (1994). Bird remains in Roman graves. *Archaeofauna*, 2, 75-82.

¹⁶ Dobney, K., & Jaques, D. (1994). The remains of a chicken from a Roman grave at Saltersford water treatment plant, near Grantham, Lincolnshire. *Reports from the Environmental Archaeology Unit, York*, 94/30.

¹⁷ Никитина, Г. Систематика погребального обряда.

¹⁸ Моця, А. (1990). Некоторые сведения о распространении христианства на юге Руси по данным погребального обряда. В В. М. Зубарь (Ред.), *Обряды и верования древнего населения Украины* (с. 114–133). Киев: Наукова думка.

¹⁹ Сымонович, Э. (1978). О культовых представлениях населения юго-западных областей СССР в позднеантичный период. *Советская археология*, 2, 105–116; Ворник, В., & Чобану, Л. (2010). Погребения с западно-восточной ориентировкой из могильника культуры Синтана де Муреш – Черняхов у села Бревичень. К вопросу о распространении христианства в Готии. *Revista Arheologica. Serie noua*, 2, 62–90.

За нашими спостереженнями, все ж є певні особливості. У 20 % (23 випадках) яєчну шкаралупу знайдено разом із пташиними кістками. У 16 % (18 випадках) яйця було покладено у посудину: найчастіше у миску (7 випадків), рідше у горщик (5 випадків), у поодиноких випадках – у келих або триручну вазу, тобто знову ж таки у посудини-«приношення». У просторі могили «приношення», зокрема пташиних яєць, найчастіше траплялися: 1) «у головах» небіжчика (за черепом, у похованнях із північним орієнтуванням – у північній частині могили); 2) «в ногах» (біля ніг, біля стоп, у південній, південно-східній або південно-західній частині могильної ями); 3) ліворуч кістяка. Зрідка чоловікам яйця клали на грудну клітину (Міхелешень 485), жінкам – біля ліктя або коліна.

У християнських похованнях доби Київської Русі, хоча й не часто, знаходять керамічні писанки, наявність яких, можливо, відбиває якісь давні поховальні традиції, однак їхнє положення в похованнях також не було однаковим (біля обличчя, в ногах, на животі, біля руки) ¹⁸.

Орієнтування поховань із пташиними яйцями. Яйця переважно трапляються у похованнях із північним орієнтуванням померлого (97 %), але 3 % яєць знайдено у похованнях із західним орієнтуванням. Як відомо, готи, які становили частину населення

черняхівської культури, прийняли християнство, а тому окремі дослідники вважають, що поховання із західним орієнтуванням на могильниках культури належали християнам ¹⁹. Яйце здавна пов'язане з народною християнською атрибутикою. Однак більшість яєць у похованнях культури ЧСМ виявлено у північноорієнтованих могилах, де у низці випадків знайдено також кістки тварин, птиці, посуд, тож, на нашу думку, не можна пов'язувати наявність яєць у похованнях із західним орієнтуванням із проникненням християнства у черняхівське середовище.

Майновий аспект. Пташині яйця у похованнях культури ЧСМ у 63 випадках (56 %) корелюються зі знахідками тваринних кісток, а у 48 (43 %) похованнях траплялися лише яйця.

Навряд чи наявність у похованні тільки яєць є маркером низького майнового статусу померлого. У 15 % поховань знайдено також скляні келихи, що були недешевим і не надто поширеним уведеним товаром і в загалом у похованнях культури ЧСМ трапляються не надто часто (у середньому у 9 % могил).

Що ж до поховань, де знайдено лише яйця і жодних решток інших продуктів, то одним із пояснень може бути те, що яйця мали інше змістове навантаження. Або ж до могил клали м'ясо без кісток, що, звісно, неможливо зафіксувати археологічно.

²⁰ Зубарь, В. (1990). О некоторых аспектах идеологической жизни населения Херсонеса Таврического в позднеантичный период. В Зубарь, В. М. (Ред.), *Обряды и верования древнего населения Украины* (с. 40–60). Киев: Наукова думка.

²¹ Поховальні традиції народів Європи, особливості у виборі напутньої їжі, палеодієти, так звана економічна експлуатація тварин у римський час – теми, яким присвячено велику кількість археологічних і зооархеологічних робіт. Звісно, їхній систематичний огляд був би корисний для висвітлення деяких аспектів поховального обряду культури ЧСМ, однак це не було завданням нашої роботи.

²² Папанова, В. А. (2006). *Урочище Сто могил*. Киев: Знання України.

²³ Кагаров, Е. (1913). *Культ фетишей, растений и животных в древней Греции*. Санкт-Петербург: Сенатская типография.

²⁴ Тайлор, Э. *Первобытная культура*.

Зауважимо, що для пізньоантичної поховальної традиції був характерний мінімальний набір їжі. У похованнях на античних некрополях це переважно виноград, фрукти, горіхи, яйця, вино. Причому, майже все з переліченого було або присвячене конкретним божествам, або мало певне значення. Деякі плоди, як-от їстівні каштани, мигдаль, пінії, були привізними, на теренах Північного Причорномор'я вони не росли, тому навряд чи коштували дешевше, ніж місцевий виноград або яблука ²⁰. Однак мінімальний набір напутньої їжі у похованнях не був зумовлений бажанням зекономити, в еллінському світі до поховального ритуалу ставилися з великим пієтетом. У зображеннях потойбічної трапези (сюжет в античному світі дуже поширений, зокрема на рельєфах) на столах також бачимо досить обмежений набір продуктів: коржі, фрукти, вино.

Яйця у поховальних традиціях сусідніх народів ²¹. Інформації щодо наявності яєць у хронологічно близьких черняхівським похованнях низки етнічних груп Європи, які практикували трупоспалення, немає, бо після кремації шкаралупа яєць не зберігається. Шкаралупу яєць зафіксовано на могильниках пшеворської культури, однак питання, чи була це напутня їжа, чи йшлося про іншу роль, залишається відкритим.

Найчіткіше наявність пташиних яєць простежується в античних поховальних традиціях. Яйця досить часто трапляються на могильниках античних міст ²². У Північному Причорномор'ї їх зафіксовано на могильниках від доби архаїки до римського часу, але це не мало тотального характеру, як, до речі, і наявність оболу Харона. Однак в античному світі в могилах знайдено також яйця з глини та інших матеріалів, що вже чітко свідчить про інші їхні функції в поховальній традиції ²³.

У римлян тривалий час був звичай спалювати померлих, але ми знаємо, що яйця входили (разом із сіллю та бобами) до складу традиційної римської поминальної їжі *silicernium* ²⁴. Ця традиція зберігалася навіть у часи християнства, хоча і викликала осуд із боку духовенства. Тобто у цьому випадку яйце також було пов'язане з поховальною практикою.

Культурний та релігійний аспекти. Сьогодні, як уже зазначено, більшість дослідників вважає, що культура ЧСМ була поліетнічною, у складі її носіїв бачать готів, слов'ян, балтів, пізніх скіфів, сарматів, вихідців з античного середовища. Різні етнічні групи цілком могли впливати одна на одну та переймаючи не тільки окремі технічні, а й культурні традиції. Інколи народи запо-

²⁵ Кагаров, Е. *Культ фетишей, растений и животных*.

²⁶ Valk, Ü. (2000). *Ex Ovo Omnia: Where Does the Balto-Finnic Cosmogony Originate. The Etiology of an Etiology. Oral Tradition, 15/1, 145–158.*

зичували не увесь поховальний обряд, бо це потребувало великих ідеологічних змін, а лише окремі його деталі. Частіше такому запозиченню сприяло входження до складу населення певної культури вихідців із іно-племінного середовища.

Поховальна обрядовість, як свідчать писемні джерела та матеріали етнографії, наскрізь просякнута символікою. Будь-які реконструкції релігійного та духовного життя давніх народів є значно хисткішими, ніж відтворення технологій та соціальної структури. Особливо це стосується поліетнічних культур (до яких належить і черняхівська) й тих, які перебували на перетині культурних впливів різних народів. Однак це не означає, що спроби таких реконструкцій не треба робити. У нашому випадку йдеться, радше, про постановку питання.

Яйце здавна викликало інтерес у людини, воно видавалося справжнім маленьким дивом, адже з живої пташки з'являлося неживе на вигляд яйце, а потім із нього могла знову з'явитися жива пташка. Тобто відбувався ланцюг живе – неживе – живе. Багато поколінь ламали голову, що було першим – яйце чи птиця. Диво виникнення живого із на позір неживого сприяло тому, що у сприйнятті низки народів, віддалених один від одного тисячами кілометрів, формувалося та зберігалось уявлення про по-

ходження світу з яйця. В індійських Ведах яйце було золотим зародком, у карельському епосі Калевала світ виник із яйця качки, яйце було пов'язано з єгипетськими міфами про Осіріса та Сета, про що згадував Геродот. За уявленнями представників релігійно-філософського вчення орфіків, світ виник із великого первинного яйця, яке було проміжною ланкою між хаосом і космосом та джерелом світових процесів ²⁵. Яйце постає в різних космогоніях, що відбилося та аналізувалося в численних наукових і популярних працях (наприклад у балто-фіннів) ²⁶.

Яйце було символом здоров'я, плодючості, становило звичайний елемент весняних аграрних обрядів та святкувань у різних народів. Його використовували під час гадань, у різних магічних ритуалах, при лікуванні хворих як у традиційній, так і в народній медицині, наділяли яйця очищувальними та охоронними функціями. Однак у певні хронологічні періоди та на окремих територіях вони були чітко й тісно пов'язані з культом померлих. Відгомонам цього в сучасному світі є крашанки на могилах у поминальний тиждень, звичай сипати шкаралупу яєць у могилу, щоб захистити її від руйнування кротоми, який етнографи зафіксували в окремих районах Болгарії.

Що ж до використання яєць у поховальному обряді черняхівської культури, то ма-

²⁷ Папанова, В. Урочище Сто могил; Зубарь, В. (1982). *Некрополь Херсонеса Таврического I–IV вв. н. э.* Киев: Наукова думка; Зубарь, В. О некоторых аспектах, 40–60.

²⁸ Кастанаян, Е. (1959). Грунтовые некрополи боспорских городов VI – IV вв. н. э. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 69, 257–295.

²⁹ Кагаров, Е. Культ фетишей, растений и животных; Зубарь, В. Некрополь Херсонеса Таврического.

³⁰ Nilsson, M. (1957). The Dionysiac mysteries of the Hellenistic and Roman age. In *Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, series in 8, V* (pp. 139–142). Lund: Gleerup.

³¹ Зубарь, В. О некоторых аспектах, 40–60; Nilsson, M. The Dionysiac mysteries, 139–142.

³² Русяева, А. Словник античної міфології, 85.

³³ Русяева, А. (1978). Орфизм и культ Диониса в Ольвии. *Вестник древней истории*, 1, 87–104; Русяева, А. (2005). *Религия понтийских эллинов в античную эпоху*. Киев: Наукова думка.

ємо справу, найімовірніше, з античними впливами. Яйця або їх імітація, як ми вже згадували, трапляються на могильниках античних міст ²⁷.

Пташині яйця в похованнях з античних некрополів здавна викликали багато запитань і зумовили висловлення різних гіпотез. Е. Г. Кастанаян зазначала, що вже в архаїчну та класичну добу яйця у похованнях були пов'язані з орфічним культом, який був дуже поширеним у греків ²⁸. Окрім того, яйця в могилах могли, на думку В. П. Клінгера, служити апотропеями, використовувалися для обрядів очищення ²⁹. М. Нільсон, із посиланням на Плутарха та Макробія, висловив припущення, що цей сакральний елемент прихильники культу Діоніса запозичили з орфіко-піфагорейського вчення, де яйце розглядали як вмістилище життєвих сил ³⁰.

Відомі теракоти, на яких зображений Діоніс із кубком і яйцем у руках, зокрема протома з Беотії ³¹. Нагадаємо, що в окремих похованнях черняхівської культури пташині яйця зберігалися з кубками.

Діоніс був одним із найпопулярніших богів античного світу, богом рослинності, родючості, покровителем виноградарства та виноробства. Висловлювали думки, що це ім'я – фракійського походження (dio-nysos означає «син бога»). Культ Діоніса був дуже поширеним, а про популярність добре свід-

чить те, що не одному богу не було присвячено такої кількості теофорних імен (45). За влучним висловом А. С. Русяєвої, Діоніс був більше народним богом, ніж аристократичним ³². Він досить тісно спілкувався зі звичайними людьми, жив серед них, багато мандрував, вчив людей вирощувати виноград і робити з нього вино. Перші згадки про Діоніса містяться у пілоських таблицях II тис. до н. е., з пережитками культу Діоніса християнська церква боролася аж до VII ст. н. е. ³³ Таке тривале поширення передусім пов'язане з тим, що культ був народним.

Найбільшого розвитку культ Діоніса досяг у релігійно-філософському вченні орфіків. У їхній міфології Діоніс (Загрей), син Зевса та Персефони, був роздертий титанами на сім частин, що були розкидані по всьому всесвіту. Його серце врятувала Афіна, а Зевс відродив його як сина Семели. Земні поневіряння та страждання Діоніса, його загибель і відродження стали основним змістом містерій орфіків. Вчення про душу й тіло, життя та смерть, віра в безсмертя душі та роздуми про шлях до досягнення кращого життя у потойбіччі, – усе це робило культ Діоніса дуже привабливим і сприяло його поширенню майже у всьому Середземномор'ї. Втаємничені в культ мали радіти приєднанню до майбутнього безсмертя, а напис-побажання «Пий, радій» на кубках із поховань свідчив

про їхні уявлення щодо посмертної долі. Цей напис трапляється на кубках і в похованнях черняхівської культури.

Із близьких до ареалу культури ЧСМ територій Діоніс дуже вшановували в Тірі, Херсонесі, Фракії, Нижній Мезії, на Боспорі, а також Ольвії.

Пташине яйце окремі дослідники пов'язують також з Асклепієм, сином Аполлона³⁴. Зевс убив Асклепія, покровителя лікарів та цілителів, за те, що воскрешав мертвих людей, порушуючи природу речей. Його культовими центрами стали Трікка, Епідавр, Пергам³⁵. Асклепій був популярним у Фракії, а також у легіонерів, які походили з тих місць, навіть якщо вони потім майже все життя перебували на інших територіях. Висловлювали думки, що у Північному Причорномор'ї Асклепія вшановували найбільше саме легіонери³⁶.

Що об'єднує обидва божества? І Діоніс, і Асклепій зазнали мученицької смерті й були пов'язані з ідеями воскресіння та безсмертя. Комплекс ідей про душу й тіло, який розробляли піфагорійці та орфіки, тема отримання блаженства в іншому житті як нагороди були затребувані як серед еллінів та римлян принаймні від доби архаїки, так і серед народів, що перебували із ними у більш чи менш довгому контакті. Цьому запиту відповідало також і християнське вчення, що дуже спри-

яло його поширенню. Пізньоримський час був добою, коли формувалися догмати нової християнської релігії та структура нової церкви, коли християнський та язичницький світогляд існували поряд, коли окреслювалися християнські культові традиції, а багато символів, які нині пов'язують із християнством, були запозичені у язичництва, хоча в них вкладали новий сенс. Про яйце не згадано ні у Новому, ні у Старому Заповіті, однак воно з'являється у народній Великодній традиції, хоча символ отримує вже нове наповнення.

Отже, можемо припустити, що яйця, знайдені на могильниках культури ЧСМ, окрім функції напутньої їжі, цілком могли символізувати прихильність до ідей вшанування Діоніса. Про це непрямо може свідчити територія домінування звичаю на землях, що були в контактній зоні з античним світом, а також наявність у 15 % поховань із пташиними яйцями скляних келихів. Вино і вода пов'язані з діонісійськими містеріями. Вважалося, що сп'яніння є прелюдією до Вічного блаженства³⁷, а вода, випита у потойбічному світі з джерела Мнемосіни, повертає людині пам'ять і допомагає стати безсмертним. Тому можна висловити припущення, що знайдені у похованнях кубки, без глеків та амфор із рештками вина, призначалися для води із цього джерела.

³⁴ Solomonik, E. (1975). Neues zum Asklepios kult in Chersonessos. *Klio*, 57/11, 433–442.

³⁵ Русяева, А. (1985). Словник античної міфології; Ее же. Религия понтийских эллинов.

³⁶ Карышковский, П. (1987). Посвятительная надпись римских врачей из Тиры. В Э. Ф. Патокова, & Т. Л. Самойлова (Ред.), *Новые исследования по археологии Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.

³⁷ Ранович, А. (1941). *Очерк истории раннехристианской церкви*. Москва: ОГИЗ; Государственное антирелигиозное издательство.

³⁸ Магомедов, Б. Черняховская культура; Щукин, М. (1994). *На рубеже Эр*. Санкт-Петербург: Фарн; Вольфрам, Х. (2003). *Готы: От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии)*. Санкт-Петербург: Издательский дом Ювента.

³⁹ Магомедов, Б. (1979). Каборга IV (раскопки 1973–1974 гг.). В Э. Симонович (Ред.), *Могильники черняховской культуры* (с. 24–62). Москва: Наука.

⁴⁰ Рудич, Т. (2003). Антропологічний склад населення черняхівської культури Північного Причорномор'я. *Археологія*, 4, 19–32; Рудич, Т. (2004). К вопросу об антропологическом составе населения черняховской культуры междуречья Южного Буга и Тилигула. В С. Д. Крыжицкий (Ред.), *Voristhenika-2004. Материалы международной научной конференции к 100-летию начала исследования острова Березань Э. Р. фон Штерном* (с. 138–141). Николаев: ІА НАНУ.

⁴¹ Рудич, Т. *Населення Середнього Подніпров'я*; Гопкало, О., & Рудич, Т. Тварини на могильниках культури Черняхів – Синтана-де-Муреш, 75–86.

Можливо, окремі елементи поховальних звичаїв, поширених в античному світі, були запозичені носіями черняхівської культури. Те, що більшість поховань, які містять яйця птахів і келихи, мають північне орієнтування, а в окремих із них була м'ясна їжа, може бути проявом синкретизму в поховальних обрядах. В еллінському світі померлих ховали здебільшого головою на схід, однак ця традиція не мала повсюдного характеру. На некрополі Ольвії перших століть н. е. можемо побачити поховання з північним орієнтуванням померлих, хоча тут завжди постає запитання, чи не маємо ми справу в цьому випадку з похованнями еллінів.

На сьогодні, хоча культуру ЧСМ і вважають поліетнічною, головною її складовою більшість археологів називають германські племена готів ³⁸. Однак щодо пам'яток культури у Північному Причорномор'ї археологи зауважують античні культурні впливи й можливу наявність серед їхніх мешканців вихідців з античного середовища ³⁹. За даними антропології, Північне Причорномор'я, особливо зона межиріччя Південного Бугу та Тилигулу, було територією, де фіксують антропологічну близькість населення черняхівської культури з вихідцями з античного та пізньоскіфського середовища, яке було еллінізованим не тільки в культурному, а й у біологічному сенсі ⁴⁰. Це є специфікою чер-

няхівських популяцій регіону, що відрізняє їх від решти черняхівського масиву. Очевидно, вихідці з античного середовища та пізньоскіфських поселень становили великий відсоток того черняхівського населення, яке ховало своїх померлих за обрядом інгумації. Найімовірніше, саме через них поширювалися окремі елементи поховального обряду, зокрема звичай класти пташині яйця до могил. Можливо, цей звичай був пов'язаний з ідеями відродження та безсмертя, однак не можна стверджувати про його прямий зв'язок із християнством, особливо з огляду на більшу кількість яєць у північноорієнтованих похованнях і наявність в останніх напутньої м'ясної їжі.

На антропологічному та археологічному матеріалі спостерігається розселення окремих груп «черняхівців» у північному напрямку, в зону лісостепу ⁴¹. Можливо, разом з ними поширювалися окремі елементи поховального обряду, зокрема звичай розміщувати яйця в могилах. Цей звичай не мав загального характеру. Очевидно, кількість його прихильників у черняхівському середовищі була невеликою. Можливо, це була лише данина звичаям предків, а інші сенси було втрачено.

Висновки. Яйця птахів трапляються у похованнях культури ЧСМ, однак у невеликій частині – 2 % могил і лише в інгумаціях.

Яйця знайдено в похованнях жінок (частіше) та чоловіків різних вікових груп, але найбільше їх у дитячих похованнях. Звичай класти яйця в могилу простежується в культурному ареалі повсюдно. Найбільша концентрація таких поховань припадає на землі Північного Причорномор'я. Очевидно, саме з цього регіону пішла традиція. Яйця фіксують у могилах від другого етапу існування культури, а найменша їх кількість походить із поховань із західним орієнтуванням, які вважають більш пізніми та, можливо, пов'язаними із прийняттям християнства готами. Однак у більшості випадків яйця знаходять у похованнях із північним орієнтуванням померлого, що не дає змоги розглядати їх як частину християнської атрибутики. Традиція класти яйця до поховань, скоріше за все, прийшла з античного середовища. На античних

некрополях яйця здавна були в похованнях, а найбільша концентрація яєць у могилах черняхівської культури припадає саме на райони, які межують із античним світом.

Можливо, яйця були не лише напутньою їжею, а й мали інші змістові навантаження. Їх могли використовувати для очищення або в ролі апотропея. Яйце було пов'язане з ідеями відродження, безсмертя та воскресіння (через культи Діоніса та Асклепія). Ці ідеї, вочевидь, були затребувані в тогочасному суспільстві, що сприяло поширенню ідей християнства. Яйця з язичницьких обрядів міцно увійшли у християнську народну обрядовість. Паски та яйця на сучасних українських цвинтарях у поминальні дні після Великодня можна розглядати і як їжу, і як символ воскресіння.

Поховання	Пташині яйця (шкаралупа) та кістки тварин	Локалізація яєць у могилі	Джерело
Барча 78	курячі яйця	ліворуч черепа	Țau, S., & Nicu, M. (1980). Necropola..., P. 374
Барча 96	курячі яйця	ліва плечова кістка	Țau, S., & Nicu, M. (1980). Necropola..., P. 378; Antichitatea târzie in bazinul Prutului. Catalog. (2009), P. 129
Барча 101	пташині кістки, курячі яйця	ліва плечова кістка	Țau, S., & Nicu, M. (1983). Necropola..., P. 416
Барча 108	кістки вівці, пташині, яйця		Țau, S., & Nicu, M. (1983). Necropola..., P. 417; Antichitatea târzie in bazinul Prutului. Catalog. (2009), P. 115
Барча 114	кістки вівці, яйця	між посудинами-приношеннями, біля лівого коліна	Țau, S., & Nicu, M. (1983). Necropola..., P. 419; Antichitatea târzie in bazinul Prutului. Catalog. (2009), P. 116

Поховання	Пташині яйця (шкаралупа) та кістки тварин	Локалізація яєць у могилі	Джерело
Бережанка 8	шкаралупа 2 яєць	ліва плечова кістка	Воляник, В. (1974). Могильник..., С. 77
Бирлад-Валя-Сяке 24	яєчна шкаралупа		Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 112
Бирлад-Валя-Сяке 84	кістки вівці, кози, яєчна шкаралупа	праве плече	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 114
Бирлад-Валя-Сяке 96	кістки тварин, яєчна шкаралупа	північно-західна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 115
Бирлад-Валя-Сяке 116	кістки вівці, кози, яєчна шкаралупа	південна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 117
Бирлад-Валя-Сяке 205	яєчна шкаралупа	південна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 119
Бирлад-Валя-Сяке 259	курячі кістки, яєчна шкаралупа	лівий лікоть	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 121, 122
Бирлад-Валя-Сяке 278	яєчна шкаралупа	південно-східна частина могильної ями, у горщику	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 123
Бирлад-Валя-Сяке 292	кістки вівці, кози, пташині, яєчна шкаралупа	південно-східна частина могильної ями, під триручною вазою	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 124
Бирлад-Валя-Сяке 295	яєчна шкаралупа	ліве коліно, в триручній вазі	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 125
Бирлад-Валя-Сяке 296	кістки вівці, кози, пташині, яєчна шкаралупа		Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 125
Бирлад-Валя-Сяке 317	курячі кістки, яєчна шкаралупа	ліве плече	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 126, 127
Бирлад-Валя-Сяке 319	кістки вівці, кози, яєчна шкаралупа	ліва нога	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 127
Бирлад-Валя-Сяке 335	кістки вівці, кози, яєчна шкаралупа	під мискою	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 129
Бирлад-Валя-Сяке 360	пташині кістки, яєчна шкаралупа	південно-східна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 130
Бирлад-Валя-Сяке 361	кістки великої рогатої худоби, пташині, яєчна шкаралупа	північно-східна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 130

Поховання	Пташині яйця (шкаралупа) та кістки тварин	Локалізація яєць у могилі	Джерело
Бирлад-Валя-Сяке 390	кістки великої рогатої худоби, пташині, яєчна шкаралупа	північно-західна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 133
Бирлад-Валя-Сяке 393	яєчна шкаралупа	лівий лікоть	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 133
Бирлад-Валя-Сяке 406	кістки пташині, яєчна шкаралупа	ліве плече, ноги	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 134
Бирлад-Валя-Сяке 408(1)	кістки вівці, кози, пташині, яєчна шкаралупа	північно-східна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 134
Бирлад-Валя-Сяке 409	кістки вівці, кози, пташині, яєчна шкаралупа		Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 134
Бирлад-Валя-Сяке 452	яєчна шкаралупа	ліворуч кістяка, у місці	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 136
Бирлад-Валя-Сяке 491	яєчна шкаралупа	південна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 138
Бирлад-Валя-Сяке 496	яєчна шкаралупа	південно-західна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 140
Бирлад-Валя-Сяке 502	яєчна шкаралупа	ліва стопа	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 140
Бирлад-Валя-Сяке 504	яєчна шкаралупа	біля ніг	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 140
Бирлад-Валя-Сяке 506	кістки дрібної рогатої худоби, яйця	північно-західна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 140
Бирлад-Валя-Сяке 510	кістки вівці, кози, яєчна шкаралупа	південно-східна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 141
Бирлад-Валя-Сяке 511	яєчна шкаралупа	південна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 141
Бирлад-Валя-Сяке 519	кістки вівці, кози, яєчна шкаралупа	біля ніг, у горщику, південна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 143
Бирлад-Валя-Сяке 532	кістки великої рогатої худоби, вівці, кози, яєчна шкаралупа	у заповненні могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 145
Бирлад-Валя-Сяке 533	яєчна шкаралупа	північно-західна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 145

Поховання	Пташині яйця (шкаралупа) та кістки тварин	Локалізація яєць у могилі	Джерело
Бирлад-Валя-Сяке 540	кістки вівці, кози, яєчна шкаралупа	на дні могильної ями, посередині	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 146
Бирлад-Валя-Сяке 543	кістки вівці, кози, яєчна шкаралупа	ліва нога, південно-східна частина могильної ями	Palade, V. (2004). Așezarea..., P. 147
Велика Бугаївка 54	кістки вівці, кози, яєчна шкаралупа	біля черепа, під мискою	Петраускас, О. & Шишкин, Р. (2013). Могильник..., С. 32
Велика Бугаївка 63	яєчна шкаралупа	біля черепа, в горщику	Петраускас, О. & Шишкин, Р. (2013). Могильник..., С. 34
Велика Бугаївка 93	кістки тварин, риб'ячі, яєчна шкаралупа	біля ніг	Петраускас, О. & Шишкин, Р. (2013). Могильник..., С. 40, 41
Вікторівка II 1	кістки тварин не визначені, яєчна шкаралупа		Симонович, Е. (1966). Перший...
Гаврилівка 5	кістки вівці, пташині, риб'ячі, яєчна шкаралупа	ліве стегно, ззовні	Сымонович, Э. (1955). Памятники..., С. 303, рис. 14: 1–9; 16
Гаврилівка 34	яєчна шкаралупа	біля ніг	Сымонович, Э. (1960b). Раскопки..., С. 206
Гаврилівка 97	яєчна шкаралупа	біля ніг	Сымонович, Э. (1960b). Раскопки..., С. 215
Городок 1987-3	яєчна шкаралупа	біля ніг	Нікітін, В. (2013). Охоронні..., С. 92
Денчень 177	яєчна шкаралупа	північна частина могильної ями	Рафалович, И. (1986). Данчены..., С. 66, 67
Денчень 285	скелет собаки, яєчна шкаралупа	південно-східна частина могильної ями, у місці	Рафалович, И. (1986). Данчены..., С. 87
Жовнине, ур. Біленкові Бурти, 1/1961	кістки свині, яєчна шкаралупа	біля черепа	Петраускас, О. & Цындровская, Л. (2002). Находки..., С. 6–8
Журавка 1	яєчна шкаралупа		Сымонович, Э. (1959). Отчет..., С. 44–46
Журавка 14	кістки дрібної рогатої худоби, яєчна шкаралупа	північно-східна частина могильної ями	Сымонович, Э. (1960 а). Отчет о работах..., С. 45–47

Поховання	Пташині яйця (шкаралупа) та кістки тварин	Локалізація яєць у могилі	Джерело
Заячівка 9	кістки свині, курячі яйця	праворуч черепа, у місці	Хавлюк, П. (1974). Заячівський могильник..., С. 69, 70
Ізвоаре VIII	2 гусячі яйця		Vulpe, R. (1957). Izvoare..., P. 45–48
Ізворул 19	кістки пташині, яєчна шкаралупа		Mitreă, B., & Preda, C. (1966). Necropole..., P. 74
Ізворул 30	кістки пташині, яєчна шкаралупа	південна частина могильної ями	Mitreă, B., & Preda, C. (1966). Necropole..., P. 76, 77
Каборга 2	яєчна шкаралупа	біля черепа, в горщику	Магомедов, Б. (1979). Каборга IV..., С. 25, 26
Каборга 10	шкаралупа 10–12 яєць		Магомедов, Б. (1979). Каборга IV..., С. 39
Каборга 14	яєчна шкаралупа	біля ніг, біля миски	Магомедов, Б. (1979). Каборга IV..., С. 42
Каборга 21	яєчна шкаралупа	північно-західна частина могильної ями	Магомедов, Б. (1979). Каборга IV..., С. 46
Кам'янка-Анчекрак 7	кістки пташині, яєчна шкаралупа	біля черепа	Магомедов, Б. (2004). Могильник..., С. 135
Кам'янка-Анчекрак 30	яєчна шкаралупа	північна частина могильної ями	Магомедов, Б. (2004). Могильник..., С. 152
Коблеве 15	яєчна шкаралупа	біля ніг	Сымонович, Э. (1979). Коблевский..., С. 76
Коблеве 21	кістки дрібної рогатої худоби, яєчна шкаралупа		Сымонович, Э. (1979). Коблевский..., С. 81
Коблеве 26	яєчна шкаралупа	південно-західна частина могильної ями	Сымонович, Э. (1979). Коблевский..., С. 81, 82
Коблеве 28	яєчна шкаралупа		Сымонович, Э. (1979). Коблевский..., С. 82
Курники 17	кістки пташині, яєчна шкаралупа	східна стінка могильної ями, у місці	Магомедов, Б. (1999). Черняховский могильник..., С. 111, 112, рис. 11
Лецкань 23	куряче яйце		Bloşiu, C. (1975). Necropola..., P. 23
Маслове 66	кістки вівці, яєчна шкаралупа	біля черепа	Петров, 1964, с. 137
Маслове 82	кістки пташині, яєчна шкаралупа	права стопа	Петров, В. (1964). Масловский могильник..., С. 146

Поховання	Пташині яйця (шкаралупа) та кістки тварин	Локалізація яєць у могилі	Джерело
Маслове 83	ячна шкаралупа 5 яєць	праворуч правого коліна	Петров, В. (1964). Масловский могильник..., С. 146, 148
Маслове 84	ячна шкаралупа	біля правої стопи	Петров, В. (1964). Масловский могильник..., С. 148
Маслове 87	кістки вівці, ячна шкаралупа	біля черепа та біля правого коліна	Петров, В. (1964). Масловский могильник..., С. 150
Мелешть 27	гусяче яйце	біля ніг, у горщику	Федоров, Г. (1960). Малаештский могильник, С. 274–276
Міхелешень 117	кістки дрібної рогатої худоби, курячі, ячна шкаралупа	біля черепа, у місці	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 45, 46
Міхелешень 123	кістки дрібної рогатої худоби, курячі, ячна шкаралупа	західна стінка могильної ями, скупчення посуду, у місці	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 47, 48
Міхелешень 132	кістки тварин, ячна шкаралупа	у посудині	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 51
Міхелешень 254	кістки тварин, куряче яйце	у посудині	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 81, 82
Міхелешень 268	кістки великої рогатої худоби, ячна шкаралупа	південна частина могильної ями	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 86
Міхелешень 277	ячна шкаралупа	біля ніг, у місці	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 88, 89
Міхелешень 331	кістки великої рогатої худоби, ячна шкаралупа	на грудях	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 104
Міхелешень 389	ячна шкаралупа	поміж посудинами	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 119, 120
Міхелешень 445	яйця	біля стегна	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 129, 130
Міхелешень 485	кістки курячі, ячна шкаралупа	під грудьми	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 137
Міхелешень 497	кістки дрібної рогатої худоби, курячі, ячна шкаралупа	біля ніг, у місці	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 140
Міхелешень 510	ячна шкаралупа	біля черепа	Şovan, O. (2005). Necropola..., P. 143
Нагірне 8 (1 поховання)	кістки великої рогатої худоби, ячна шкаралупа	під правим стегном	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 191, 192, Taf. 5–7

Поховання	Пташині яйця (шкаралупа) та кістки тварин	Локалізація яєць у могилі	Джерело
Нагірне 9	кістки вівці, яєчна шкаралупа	південно-східна частина могильної ями	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 193, 194, Taf. 8, 9
Нагірне 28	яєчна шкаралупа	південна частина могильної ями	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 205
Нагірне 35	яйце	в ліпному горщику	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 208, 209, Taf. 34
Нагірне 36	кістки пташині, риб'ячі, яєчна шкаралупа	біля черепа	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 209, 210, Taf. 27: 7–13, 28
Нагірне 62	кістки вівці, пташині, 2 яйця	біля ніг	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 220, 221, Taf. 49, 5
Нагірне 67	кістки тварин, яйце	біля черепа	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 223, 224, Taf. 56, 57
Нагірне 75	кістки тварин, пташині, гусяче яйце	у місці	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 226, 227, Taf. 61, 62
Нагірне 84	кістки вівці, яєчна шкаралупа	біля черепа	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 230, Taf. 67, 68: 1–7
Нагірне 87	кістки вівці, яєчна шкаралупа	біля черепа	Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld..., S. 233, 234, Taf. 74–76
Одая 4	кістки 3 особин дрібної рогатої худоби, крашанка	права кисть	Никитина, Г. (1996). Могильники..., С. 10, 11
Одая 8	яйце	ліве коліно	Никитина, Г. (1996). Могильники..., С. 12, 13
Ранжеве 11	кістки дрібної рогатої худоби, курячі, яєчна шкаралупа		Сымонович, Э. (1979). Коблевский..., С. 97
Рижівка 27	яєчна шкаралупа	біля черепа, у келиху	Кропоткин, В. (1966). Отчет..., С. 4
Синтана де Муреш 18	кістки свині, яєчна шкаралупа	ліва рука	Kovács, I. (1912). A Marosszentannai..., S. 264, 265

Поховання	Пташині яйця (шкаралупа) та кістки тварин	Локалізація яєць у могилі	Джерело
Слобозія-Кишкерень 23	кістки ягняти, ячна шкаралупа	ліве стегно	Левинский, А. (1999). Лазо..., С. 137, 138
Слобозія-Кишкерень 25	ячна шкаралупа	під тазом	Левинский, А. (1999). Лазо..., С. 140–143
Слобозія-Кишкерень 28	ячна шкаралупа	під лівим стегном	Левинский, А. (1999). Лазо..., С. 145–147
Слобозія-Кишкерень 39	кістки тварин, ячна шкаралупа		Левинский, А. (1999). Лазо..., С. 152–155
Успенка 137	кістки кози, ячна шкаралупа	біля черепа	Некрасова, А. (2006). Памятники..., С. 101
Успенка 1620	ячна шкаралупа	південна частина могильної ями	Некрасова, А. (2006). Памятники..., С. 103
Фурманівка 1	яйця	біля ніг, у місці	Сымонович, Э. (1988). Придунайский..., С. 145
Фурманівка 22	кістки коня, вівці, не менше ніж 10 курячих яєць		Сымонович, Э. (1988). Придунайский..., С. 157
Фурманівка 23	ячна шкаралупа	північна стінка могильної ями	Сымонович, Э. (1988). Придунайский..., С. 158
Чернелів-Руський 146	кістки свині, ячна шкаралупа		Герета, І. (2013). Чернелево-Руський могильник..., С. 57, 58

References

Antichitatea târzie în bazinul Prutului. Catalog. (2009). Bărlad.

Belavec, V. (2016). Naselnicтва velbarskoyi kulturi u gistoriko-kulturnomu razvicci zemel Belarusi rubezhu 2–3 – pochatku 5 st. n.e. In *Slavyane na territorii Belarusi v dogosudarstvennyj period* (Vol. 1). Minsk: Bielaruskaja nauka [in Belorussian].

Bloşiu, C. (1975). Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Leţcani (jud. Jasi). *Arheologia Moldovei*, VIII.

Cezar', G. (2011). *Zapiski o vojne s gallami* (Vol. 1). Moskva: Universitet Dmitriya Pozharskogo [in Russian].

Dobney, K., & Jaques, D. (1994). The remains of a chicken from a Roman grave at Saltersford water treatment plant, near Grantham, Lincolnshire. *Reports from the Environmental Archaeology Unit, York*, 94/30.

Fedorov, G. (1960). Malaeshtskij mogil'nik. In *Materialy i issledovaniya po arxeologii SSSR* (p. 82) [in Russian].

Gereta, I. (2013). Chernelevo-Ruskyi mohyl'nyk. *OIUM*, 3 [in Ukrainian].

Gudkova, A., & Schultze, E. (2017). Gräberfeld und Siedlung Nagornoe 2. *Archaeologie in Eurasien*, 35.

Hopkalo, O., & Rudykh, T. (2017). Tvaryny na mohyl'nykakh kultury Cherniakhiv – Syntana-de-Muresh. In A. V. Skyba, & S. A. Horbanenko (Eds.), *Yevropeiska arkeolohiia I tysiacholittia n. e. Zbirnyk naukovykh prats na chest Liany Vasylivny Vakulenko*. Kyiv: IA NANU [in Ukrainian].

Hopkalo, O., & Rudykh, T. (2018). Pizni skify ta sarmaty u skladi kultury Cherniakhiv–Syntana-de-Muresh (za materialamy poselennia ta mohyl'nyka bilia s. Boromlia). In I. I. Korost (Ed.), *Starozhytnosti Livoberezhzhia Dnipra*. Kyiv; Kotelva: Tsentri pam'iatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK [in Ukrainian].

Kagarov, E. (1913). *Kul't fetishej, rastenij i zhi-votnyh v drevnej Greczii*. Sankt-Peterburg: Senatskaya tipografija [in Russian].

Karyshkovskij, P. (1987). Posvyatitel'naya nadpis' rimskix vrachej iz Tiry. In E. F. Patokova, & T. L. Samojlova (Eds.), *Novye issledovaniya po arheologii Severnogo Prichernomor'ya*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].

Kastanayan, E. (1959). Gruntovye nekropoli bos-porskix gorodov VI–IV vv. n. e. *Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR*, 69, 257–295 [in Russian].

Khavliuk, P. (1974). Zaiachivskyi mohyl'nyk cherniakhivskoi kultury. *Arkheolohiia*, 14 [in Ukrainian].

Kovács, I. (1912). A Marosszentannai napvándor-laskori temeto. *Dolgozatok*, III, 2.

Kovalchuk, O., & Gorobets, L. (2016). Fish and Birds in the Trypillya Economy and Culture (5.4–2.7 kya BC): Evidence from Ukraine. *International Journal of Osteoarchaeology*, 26/5.

Kropotkin, V. (1966). Otchet ob arxeologicheskikh raskopkakh Kremenchugskogo otryada Pridneprovskoj ekspedicii v 1966 g. *Naukovij arhiv IA NANU*, f. 64, 1966/70 [in Russian].

Lauwerier, R. (1994). Bird remains in Roman graves. *Archaeofauna*, 2, 75–82.

Ledogar, S., Karsten, J., & Sokhastskyi, M. (2017). Birds in burials: the role of avifauna in Eneolithic Tripolye mortuary rituals. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11.

Levinskij, A. (1999). Lazo – mogil'nik final'noj fazy chernyaxovskoj kul'tury v Moldove. *Stratum plus*, 4 [in Russian].

Magomedov, B. (1979). Kaborga IV (raskopki 1973–1974 gg.). In E. A. Symonovich (Ed.), *Mogil'niki chernyaxovskoj kul'tury* (pp. 24–62). Moskva: Nauka [in Russian].

Magomedov, B. (1987). *Chernyaxovskaya kul'tura Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].

Magomedov, B. (1999). Chernyaxovskij mogil'nik Kurniki na Yuzhnom Buge. *Stratum plus*, 4, 102–120 [in Russian].

Magomedov, B. (2001). *Chernyaxovskaya kul'tura. Problema etnosa*. Lyublin: Izdatel'stvo universiteta Marii Kyuri-Sklodovskoj [in Russian].

Mahomedov, B. (2004). Mohyl'nyk cherniakhivskoi kultury Kam'ianka-Anchekrak. In D. N. Kozak (Ed.), *Arkheolohiia davnikh slov'ian. Doslidzhennia i materialy*. Kyiv [in Ukrainian].

Martin-Kilcher, S. (1976). *Das römische Gräberfeld von Courroux im Berner Jura (Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 2)*. Derendingen.

- Mitrea, B., & Preda, C. (1966). *Necropole din secolul al IV-lea e.n. in Muntenia*. Bucuresti.
- Moczya, A. (1990). Nekotorye svedeniya o rasprostraneniі khristianstva na yuge Rusi po dannym pogrebal'nogo obryada. In V. M. Zubar' (Ed.), *Obryady i verovaniya drevnego naseleniya Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
- Nekrasova, A. (2006). Pamyatniki chernyaxovskoy kul'tury Dneprovskogo Levoberezh'ya. In M. E. Levada, & L. G. Samojlenko (Eds.), *Goty i Rim*. Kiev: ID "Stilos" [in Russian].
- Nikitin, V. (2013). Okhoronni rozkopky cherniakhivskoho mohylnyka Horodok. *Arkheolohiia*, 3 [in Ukrainian].
- Nikitina, G. (1985). *Sistematika pogrebal'nogo obryada plemen chernyaxovskoy kul'tury*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Nikitina, G. (1988). Mogil'nik u s. Oselivka Kel'menezkogo rajona Chernoviczkoy obl. In V. V. Kropotkin (Ed.), *Mogil'niki chernyaxovskoy kul'tury*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Nikitina, G. (1996). *Mogil'niki chernyaxovskoy kul'tury v Severnoj Bukovine i Bessarabii*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Nilsson, M. P. (1957). The Dionysiac mysteries of the Hellenistic and Roman age. In *Acta Instituti Aetheniensis Regni Sueciae, series in 8, V* (pp. 139–142). Lund: Gleerup.
- Palade, V. (2004). *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă secolele III-V*. București.
- Papanova, V. (2006). *Urochishhe Sto mogil*. Kiev: Znannya Ukrainy [in Russian].
- Perry-Gal, L., Erlich, A., Gilboa, A., & Bar-Oz, G. (2015). Earliest economic exploitation of chicken outside East Asia: Evidence from the Hellenistic southern Levant. *Proc. Natl. Acad. Sci.*, 112 (32).
- Petrauskas, O., & Czyndrovskaya, L. (2002). *Naxodki chernyaxovskoy kul'tury vblizi Zhovnino (kollekciya fondov Instituta arxeologii, g. Kiev)*. Kiev [in Russian].
- Petrauskas, O., & Shishkin, R. (2013). Mogil'nik i poselenie chernyaxovskoy kul'tury u s. Velikaya Bugaevka (arxeologicheskij istochnik). *OIUM*, 2 [in Russian].
- Petrov, V. (1964). Maslovskij mogil'nik na r. Tovmach (po materialam raskopok P. I. Smolicheva i S. S. Gamchenko v 1926, 1928 i 1929 gg.). In *Materialy i issledovaniya po arxeologii SSSR* (p. 116) [in Russian].
- Rafalovich, I. (1986). Dancheny. Mogil'nik chernyaxovskoy kul'tury III–IV vv. n. e. Kishinev: Shtincza [in Russian].
- Ranovich, A. (1941). *Ocherk istorii rannekhristianskoy czerkvi*. Moskva: OGIZ; Gosudarstvennoe anti-religioznoe izdatel'stvo [in Russian].
- Rudich, T. (2004). K voprosu ob antropologicheskoy sostave naseleniya chernyaxovskoy kul'tury mezhdurech'ya Yuzhnogo Buga i Tiligula. In S. D. Kryzhiczkiy (Ed.), *Boristhenika-2004. Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferencii k 100-letiyu nachala issledovaniya ostrova Berezan' E. R. fon Shternom*. Nikolaev: IA NANU [in Russian].
- Rudych, T. (2003). Antropologichnyi sklad naseleniya cherniakhivskoy kul'tury Pivnichnoho Prychornomor'ia. *Arkheolohiia*, 4 [in Ukrainian].
- Rudych, T. (2014). *Naselennia Serednoho Podnirov'ia 1–2 tysiacholittia za materialamy antropologii*. Kyiv: IA NANU [in Ukrainian].
- Rudych, T. (2016). Antropologichnyi sklad naseleniya cherniakhivskoy kul'tury Podillia. *Oium*, 5 [in Ukrainian].
- Rusiaeva, A. (1985). *Slovyk antychnoi myfolohii*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Rusyaeva, A. (1978). Orfizm i kul't Dionisa v Ol'vii. *Vestnik drevnej istorii*, 1 [in Russian].
- Rusyaeva, A. (2005). *Religiya pontijskix ellinov v antichnyu epoxu*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].

- Shhukin, M. (1994). *Na rubezhe Er*. Sankt-Peterburg: Farn [in Russian].
- Solomonik, E. (1975). Neues zum Asklepios kult in Chersonessos. *Klio*, 57/11, 433–442.
- Şovan, O. (2005). *Necropola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Mihălăşeni (jud. Botoşani)*. Târgovişte.
- Symonovich, E. (1955). Pamyatniki chernyaxovskoj kul'tury stepnogo Podneprov'ya. *Sovetskaya arxeologiya*, XXIV [in Russian].
- Symonovich, E. (1959). Otchet o rabotax Sredne-Dnestrovskoj ekspedicii Instituta arxeologii AN SSSR v 1959 g. *Naukovij arhiv IA NANU*, f. 64, 1959/7a [in Russian].
- Symonovich, E. A. (1960a). Otchet o rabotax Sredne-Dnestrovskoj ekspedicii Instituta arxeologii AN SSSR za 1960 g. *Naukovij arhiv IA NANU*, f. 64, 1960/26a [in Russian].
- Symonovich, E. (1960b). Raskopki mogil'nika u Ovcharni sovxoza Pridneprovskogo na Nizhnem Dnepre. In *Materialy i issledovaniya po arxeologii SSSR* (p. 82) [in Russian].
- Symonovich, E. (1966). Pershyi cherniakhivskiy mohyl'nyk v Pivnichnomu Prychornomor'i. *Arkheologiya*, XX [in Russian].
- Symonovich, E. (1978). O kul'tovykh predstavleniyax naseleniya yugo-zapadnykh oblastej SSSR v pozdneantichnyj period. *Sovetskaya arxeologiya*, 2 [in Russian].
- Symonovich, E. (1979). Kobleviskij i Ranzhevskij mogil'nik okolo g. Odessy. In E. A. Symonovich (Ed.), *Mogil'niki chernyaxovskoj kul'tury*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Symonovich, E. (1988). Pridunajskij mogil'nik Furmanovka. In V. V. Kropotkin (Ed.), *Mogil'niki chernyaxovskoj kul'tury*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Symonovich, E., & Kravchenko, N. (1983). *Pogrebal'nye obryady plemen chernyaxovskoj kul'tury*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Tajlor, E. (1989). *Pervobytnaya kul'tura*. Moskva: Izdatel'stvo politicheskoi literatury [in Russian].
- Țau, S., & Nicu, M. (1980). Necropola birituală din secolul al IV-lea e.n. de la Barcea, Jud Galați *Materiale și Cercetări Arheologice*, XIV, Tulcea.
- Țau, S., & Nicu, M. (1983). Necropola din secolul al IV-lea de la Barcea. *Materiale și Cercetări Arheologice*, XV, București.
- Valk, Ü. (2000). Ex Ovo Omnia: Where Does the Balto-Finnic Cosmogony Originate. The Etiology of an Etiology. *Oral Tradition*, 15/1, 145–158.
- Vol'fram, X. (2003). *Goty: Ot istokov do serediny VI veka (opyt istoricheskoj etnografii)*. Sankt-Peterburg: Izdatel'skij dom Yuventa [in Russian].
- Volianyk, V. (1974). Mohyl'nyk cherniakhivskoi kul'tury u verkhiv'iakh r. Horyn. *Arkheologiya*, 13.
- Vornik, V., & Chobanu, L. (2010). Pogrebeniya s zapadno-vostochnoj orientirovkoj iz mogil'nika kul'tury Syntana de Muresh – Chernyaxov u sela Brevichen'. K voprosu o rasprostraneniі hristianstva v Gotii. *Revista Arheologica. Serie noua*, 2, 62–90 [in Russian].
- Vulpe, R. (1957). *Izvoare. Sapturile 1936–1948*. București.
- Wahl, J., & Kokabi, M. (1987). Osteologische Untersuchungen an den im Rosgartenmuseum aufbewahrten spätrömischen Skelettresten aus Konstanz. *Fundberichte aus Baden Württemberg*, 12, 456–461.
- Wahl, J., & Kokabi, M. (1988). *Das römische Gräberfeld von Stettfeld I: Osteologische Untersuchung der Knochenreste aus dem Gräberfeld*. Stuttgart.
- Zubar', V. (1982). *Nekropol' Xersonesa Tavricheskogo I–IV vv. n. e.* Kiev: Naukova dumka [in Russian].
- Zubar', V. (1990). O nekotorykh aspektax ideologicheskoi zhizni naseleniya Hersonesa Tavricheskogo v pozdneantichnyj period. In V. M. Zubar' (Ed.), *Obryady i verovaniya drevnego naseleniya Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].

Oksana Gopkalo, Tetyana Rudych

BIRD EGGS FROM THE CHERNYAKHIV – SÎNTANA-DE-MUREȘ CULTURE'S GRAVES

The paper analyzes data on one of the groups of zooarchaeological material, namely, bird eggs, from the Chernyakhiv – Sîntana-de-Mureș Culture's graves. Bird eggs were found in 111 burial complexes, which is 2 % of the total number of culture's burials. Eggs of different species of birds are represented in the burials, but chicken prevails. Their number in burials ranges from one to 12, the location in the space of the grave is not unified. Eggs are present in the burials of women and men of different age groups, but more often in children's burials. The practice of laying eggs in burials is observed practically over the entire territory of the distribution of culture, but the highest concentration falls on the Northern Black Sea coast. Obviously, it is from this region that tradition originates. The eggs in the graves are fixed, starting from the second stage of the existence of culture. There are fewer of them in burials with a western orientation, which are considered late. In most cases (97 %), eggs were found in burials with a northern orientation, which makes them not considered as part of the Christian paraphernalia. The tradition of laying eggs in burials most likely came from the ancient world – they have long been present in ancient necropolises. The highest concentration of eggs in the graves of Chernyakhov culture is observed precisely in those regions that border the ancient world and where the Hellenes were part of the culture carriers. It is possible that the eggs could be not only parting food, but could carry certain semantic loads (used to cleanse and play the role of an apotropa). The egg in the ancient world was associated with the ideas of rebirth, immortality and resurrection (cults of Dionysus and Asclepius), evidently in demand in the then society.

Keywords: roman period, Chernyakhiv – Sîntana-de-Mureș Culture, burial ritual, bird eggs.